

واحد احمد شیخ
دانشجوی دوره دکتری
بخش فارسی، دانشگاه کشمیر

احوال و آثار بابا خضر محمد مقبل کشمیری

کشمیر از لحاظ زبان و بالخصوص ادبیات فارسی میسر معروف سراسر جهان است. یکی از علت های بزرگ این سخن سنجی و شعر فصحی سلاطین و استناداران این دیار است. تاریخ کشمیر به چهار عهد منقسم توان کرد. دوره پیشین بادشاهان اهل هندو که ذکرشان را در راج ترنگنی شده، دوم دوره سلاطین که شاه میریان، چکان بر سر اقتدار کشمیر جاه و جلال متمکن بودند، سوم دوره چغتاییه یا مغولان و چهارم دوره شاهان درانیه یا افغانان هستند. ۱

بعد از آن سلاطین شاه میر بنیاد گذران زبان و ادبیات فارسی به شماری روند. در سال ۱۲۵۵ هجرتی که اسلام به کشمیر راه یافت زبان فارسی زبان رسمی و علمی این دیار شد. اولین بادشاهی که بنا به گفته مورخان مشرف به اسلام شد رتین شاه می باشد، وی از دست سید شرف الدین بلبل شاه با اهل و عیال مشرف به اسلام شد ۲ بعد از آن سلاطین شاه میر بنیاد گذران زبان و ادبیات فارسی به شماری روند. در سال

۷۳۳ هـ به اتفاق اعیان ملک شمس الدین شاه میر بر سریر سلطنت نشست ۳
از همین جایزای فارسی مستحکم تر شد و این زبان، زبان رسمی این دیار شد. بعد
از آن چکان مغولان و افغانان هم در ترویج زبان و ادبیات فارسی کارهای یادداشتی
انجام دادند.

شاعر برجسته، ادیب و مفکر و مبلغ نامور، محدث بنی بدیل بابا خضر محمد مقبل
پنجھاری کشمیری در دوره پُرفتن افغانان چشم به جهان گشود گرچه اوضاع سیاسی در این
دوره وحشتناک بود ولی دگرگون مقبل کشمیری هم پیش بها سرمایه علمی و ادبی باقی
گذاشت.

وقتی که ما تواریخ کشمیر و دیگر تصنیفات را مطالعه می کنیم، درباره احوال و شرح
زندگانی مقبل کشمیری اطلاعات کم یا نیم این امر را آشکاری گردانند که عهد افغانان پُرفتنه
وفساد بود. این سخن هم قابل توجه می باشد که درباره افغانان خواجه محمد اعظم دیده مری در
مقدمه "واقعات کشمیر" اینطور راقطر از است "سر بریدن پیش این سنگین دلان گل
چیدن است" ۴

چنانکه در عهد افغانان بیشتر سرمایه علمی و ادبی خاکستر شده است و بیش بها
خزانه فارسی ضائع شد و کلام شعراء و ادبا هم ناپید شد. همین طوری که کلام شاعر برجسته
بنام مقبل کشمیری در همین شعراء هستند که بیشتر از کلام وی هم نظر آتش شده هر چند که درباره
زندگی شاعر برجسته تجسس کردم اطلاع قاطعی بدست می آید. پس بر اطلاعات
مزبور اکتفا نمودم. راجه به اسم اصلی وی و احوال و ولادت، تخلص و عقیده چندین نقاط مهم
برمی خوریم که چندین رسائل و کتابهای دیگر آورده شده اند در آن قریه با افراد خاندان

مقبل ملاقات کردم سپس اطلاعات ذیل بدست آوردم - خاندان مقبل کشمیری در عصر حاضر در ناحیه پجھاره به همین اسم معروفیت دارد - دوران تحقیق راقم این رساله به ناحیه اساسی مقبل پجھاره رفته و به مردمان آن قریه ملاقات کردم و آنچه راجه به احوال وی در نظر آنها بود فراهم نمودند - افراد از خاندان مقبل و ناحیه وی مرا اطلاعات بهم رسانیدند از این قرارند، پیر غلام محمد فوارهی ساکنه حال فواره کولگام، ماسٹر عبد المجید شاه ساکنه حال پجھاره، پیر محمد عبد اللہ مقبل ساکنه پجھاره، عبد الطیف مقبل ساکنه پجھاره و پروفیسور غلام محمد شاد و جز آن از اطلاعات رسائل و کتابهای مختلف و افراد خاندان مقبل دریافتم درسطور زیر متذکری شوم -

اسم :-

اسم اصلی بابا خضر محمدی باشد - راجع به وی معتبرترین منبع نسخه خطی بنام "منتخب المسائل" از مقبل کشمیری می باشد که هم همین اسم را تائید کرده است - در متذکره نسخه خطی مقبل کشمیری این طور رقمطراز است

"برضا مزار باب دانش پوشیده نماند که نسخه ای منظومه فقہ مسمی بضروری که از مصنفات یکی از علماء کشمیر است در وجازت الفاظ و کثرت معانی نظیر وثانی ندارد مشتمل بر بیان احکام طهارت و نماز و روزه بطریق ایجاز است چون ذهن بعضی از مردم عوام از ادراک معانی الفاظ آن عاجزست و از فهم مسائل آن بطریق واضح کوشیده قاصر لاجرم این ضعیف قلیل البصاعه ریزه چین مانده از باب علوم شرعیہ و ارکان مذهب حنفیہ تابع شرع متین خضر بن عبد الرشید بن کمال الدین معروف بمقبل کشمیری پجھاری

احسن اللہ الیہما والیہ بحسب استعداد ادبا و وجود تشنت لازوال وعدم جمعیت بال در توضیح معانی الفاظ و در تشریح مسائل آن این بطریق واضح کوشیده از کتب معتبره استنباط مسائل موافق تصنیف مصنف نموده بعضی مسائل را ترجمه بعبارت فارسی بطرز نشر صفاتی که تن دارد مثل سیاهی و سفیدی و در شرح عقائد نسفیه است -

مؤلف رساله "ابوالفقراء" از قبل محمد مقبول همین اسم وی آورده است و در

رساله دیگر بنام "هلال نو" راجع اسم وی بر همین اسم اکتفا نموده است -

تخلص :-

راجع به تخلص وی در هیچ تذکره ذکر نشده است ولی می توان گفت که متخلص به مقبل بود چون در تالیف خودش "زبدۃ الازکار" بارها این تخلص را بار بار برده است - راجع به تخلص خودی

گوید

مقبل بیچاره آواره جان ز تیغ هجر تو صد پاره ۸

مقبل دلخسته رایار بنما از غلامان غلام احقرش ۹

عرف :-

آلان مسله ایست که لفظ "بابا" با اسم وی چطور ملحق شده است؟ چنانکه متذکر شدیم که اطلاع راجع به احوال وی در دست کم داریم و بر منابع ثانوی اکتفاء باید کرد - در رساله "ابوالفقراء" آورده است که جدا مجد مقبل کشمیری، شاه عبدالرحمان فتح الدین المعروف به حاجه بابائی باشد و حدس می توان زد که بنا به همین دلالت بابا، با اسم خود ملحق کرده است -

جای تولد:-

راجع به جای تولد مقبل کشمیری همه تذکره نویسان لب بسته اند۔ در باره جای تولد مقبل کشمیری خود فرموده است

در مقام پنجماره در جهان من آدم

ابتدائی علم اندر این مقام آموختم ۱۰

در تالیف خود بنام "منتخب المسائل" با اسم خود جای تولد یعنی پنجماره ملحق کرده است۔ این طور رقمطراز است "قاصر لاجرم این ضعیف قلیل البصاعه ریزه چین مانده ارباب علوم شرعیہ و ارکان مذهب حنفیہ تابع شرع متین خضر بن عبدالرشید بن کمال الدین معروف بمقبل کشمیری پنجماری-----" ۱۱

می توان گفت که در ناحیه پنجماره متولد شد۔ چون رقم این رساله به آن ناحیه رقم و به افراد آن خاندان یعنی خاندان مقبلان ملاقات کردم۔

تاریخ ولادت:-

راجع ولادت وی همین که راجه به احوال دیگر لب بسته اند تذکره نویسان هیچ نگفته ولی در تالیف خود راجع به این امر مقبل می گوید

بود دوم ماه محرم چون خضر اندر جهان

سنه یازده صد و هشتاد و چهار بود آن زمان ۱۲

بعضی در سال ۱۱۸۲ هـ بتاریخ دوم ماه محرم الحرام مقبل بنا به گفته خود متولد شد۔ در رساکی "ابوالفقراء" و "هلال نو" راجع تاریخ تولد وی ۱۲۰۸ هـ آورده شده است ۱۳۔ ولی

حدس می توان زد که این امر قابل اعتبار نیست چون در عمر خورد سادگی نوشتن چنان کتاب
 گرانمایه "زبدۃ الافکار" بس است محال - پس تاریخ تولد وی سال ۱۱۸۴ هجری می توان
 پنداشت و این درست می باشد - شجره نسب "خاندان مقبلان" این طور است -
 بابا محمد خضر مقبل کشمیری بن بابا عبدالرشید بن بابا کمال الدین بن بابا رستم بن بابا خیر اللہ
 بن بابا محمد زاهد بن شاه عبدالرحمان فتح الدین المعروف حاجه بابا ۱۴
 تحصیلات علمی و اساتید :-

در ابتدائی عمر خود از سایه عاطفت پدری محروم شد و به همسین علت از جد بزرگوار خود بابا
 کمال الدین علم متدوله و ابتدائی یاد گرفت - بابا خضر در باره تحصیل ابتدائی خود
 اینطور رقمطراز است

در مقام پنجهاره در جهان من آدم

ابتدائی علم اندر این مقام آموخت ۱۵

بعد از آن از اساتیده بزرگوار وقت خود مولانا سید محمد سید ملارقی علوم متدوله شراجه
 و عقلیه یاد گرفت، سید محمد ملارقی از مریدان مولانا شاه عبدالعزیز محدث دهلوی می باشد
 ۱۵ اراجع به استاد خود مقبل کشمیری می گوید

آن امام الهند محدث دهلوی

داد مرا با محبت علم دین و دنیاوی ۱۶

می توان گفت که از فقهای نام چنین و علمای گرانقدر وقت خود علم و عمل آموخت -

سیرت و عقائد مقبل کشمیری:-

چون ذکر گذشت که اطلاع قاطعی راجع باو بدست ما نرسیده است پس از تالیفات و نوشته های وی سیرت و عقائد او را درک توان کرد۔ چنان ذکر کردم از اساتید جهان بین زانوی تلمذ تھیہ نمود پس عالم جید و صوفی و پاکدل می باشد۔ چنانکہ شیخ سعدی شیرازی مرید خاص حضرت شیخ شهاب الدین سهروردی بود کہ بانی این سلسلہ بود۔ بابا نصیب الدین غازی با ہمین سلسلہ تعلق می داشت۔ جد امجد شاعر مذکور شاه عبد الرحمان فتح الدین المعروف حاجہ بابا است کہ پیروی بابا نصیب الدین غازی بود۔ بہ ہمین علت مقبل کشمیری خود با سلسلہ سهروردیہ شمار کرد۔ حضرت شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی چه خوب گفته است

مرا پیردانی روشن شهاب

دو این در ز فرمود بہ روی آب

یکی آن کہ بر خویش خود بین مباش

دوم آن کہ بر گیر بد بین مباش ۱۷

شیخ حضرت امیر حمزہ مخدومی بهم بہ ہمین سلسلہ تعلق میداشت۔ گرچہ مقبل صوفی منش بود ولی با غزل و سرود، نغمه و نی هجج رغبت نداشت چون در کلام وی هجج غزلی یافتہ نمی شود۔ اغلب عمر خود در نعت گوئی، مناقب سرائی، بر عشق رسول ﷺ وی دال می باشد از اشعار زیر عشق راجع بہ رسول اکرم ﷺ می توان دریافت۔

تحفہ دیگر ندارد جز صلوة زین وسیلہ نابود یابد نجات

اسلام ای خاتم پیغمبران

اسلام ای تاج فرق سروران

اسلام ای قاب قوسین جای تو

اسلام ای لامکان ماوای تو

اسلام ای محرم راز است

اسلام ای مفر عالم توی

اسلام ای حاکم فریادرس

اسلام ای عتسی قدسی نفس

۱۸

علاوه از این در مدح خلفاء راشدین و صحابه کبار مناقب به رشته تحریر در آورده است از اشعار آبدار ذیل عشق وی راجع به خلفا اسلام را درک توان کرد۔

جز ابو بکر حقیق و یار غار

که شد اسلام اودین استوار

دعوت اسلام با صدیو کرد

در زمان آن متقی تصدیق کرد

۱۹

۲۰

۲۱

۲۲

۲۳

۲۴

یعنی می توان گفت از سلسله سهروردیه بود و به مسلک اهل سنت و الجماعت تعلق میداشت۔

سرزمین کشمیر پر از علماء و فصحا است و به همین علت علمای معروف بنام احمد نگار، ملا حسن،

شیخ فتح الله، معالی شاه دیو، بابا خلیل دیو المعروف چبوداری و جز آن، در اینده وی می
زیست وی مقبل کشمیری در همه این مثل خورشید تابنده بود۔

اولاد و شغل :-

مانند نکات دیگر راجع به این امر هم مورخان و تذکره نویسان لب بسته اند و هیچ
نگفته۔ اطلاعاتی که از پیر غلام محمد فوارهی یافتم معلوم می شود که دو پسر بنام محمد صادق و مختار
احمد۔ صادق در ناحیه گوپال پوره کلان نور آباد اسلام آباد از پنجاهاره مهاجرت کرد آنجا
زندگی خود را بسر برد و در مسجد جامع گوپال پوره امامت میکرد که امروز بنام مسجد جامع
هانجی پوره معروف می باشد۔ و دیگر پسر بنام مختار احمد در ناحیه پنجاهاره زندگی می کرد۔ در
آن زمان محمد صادق بحیثیت ناظم تحصیل مقرر شد۔ آلاں مسله ایست مقبل کشمیری چه
شغل داشت؟ پیر و مریدی و درس و تدریس می کرد۔ مقبل گر چه پابند صوم و صلوة بود ولی
در تمام عمر خود امامت نکرد و هر چند سخاوت و درس و تدریس را دوست داشت۔

علاوه ازین بابا خضر محمد هم قاری زمانه ای خود بود که در این زمینه هیچ آن قدر
مهارت نداشت۔ در این زمینه وی مرید شیخ عبادی قاری می باشد و از آن علم قرأت
یعنی هفت قرأت آموخته و قاریه زمانه خود شمرده شد۔ و در زمینه تصوف اجازه اوراد و
وظائف از بزرگان معروف مثل شیخ اکبر هادی، شیخ طبیب رفیقی و جز آن گرفت۔ ۲۵
شاگردان :-

چون ذکر گذشت که مقبل به درس و تدریس علاقه زیادی میداشت بس مریدان وی زیاد
می باشند ولی راجع به شاگردان وی بدون این که مرزا مهدی مجرم شاگرد وی بود۔ مجرم

شاعر نام چین دورۀ افغانه می باشد که تاریخ تولدش بس است معدوم و راجع به زندگی وی اطلاع قاطعی در دست نیست۔ مجرم دیوان اشعار فارسی دارد که مثنوی بر غزل و قصیده، رباعی و قطعه و مثنوی می باشد۔ در حلقه مریدان مقبل می بود و از ملا عبداللہ اصلاح شعری گرفت شعر فہمی و ذوق سلیم وی از اشعار زیر می توان دریافت کہ در مدح کشمیر نوشته است

خوشا شہر کشمیر جنت قرینہ

تماشای تالاب و سیر سفینہ

ہمہ لالہ خدسرو قد و لبسراش

سمن ساق و نسرين شیرین سیم و سینہ ۲۶

علاوہ ازین مولانا عبدالاحد ناظم کشمیری کہ شاعر معروف کشمیری باشد از شاگردان وی است ناظم مفکر و مبلغ و شاعر نام چین دورۀ افغانه می باشند۔ علاوہ بر شعرا ی مذکور مفتی محمد یحیی، پیر سعد الدین فوراهی، مفتی عبدالحمید تاک، پیر جلال الدین، مفتی ضیاء الدین و جز آن از جملہ مریدان وی می باشند کہ احوال شان بس معدوم است۔ ۲۷

وفات و مدفن :-

مقبل در عمر ۹۷ سالگی بتاريخ ۱۲ ربیع الاول ۱۲۸۱ھ میلادی جہان فانی را الوداع گفت ۲۸ راجع بر وفات وی شاگرد پیر محمد سعد الدین کہ دختر زادہ بمقبل بود۔ بر چہارم وی نوشته است

خضر فصیح شد سوی آب حیات یافت از دنیا بہ وصل حق نجات

بایر دولت سروشم گفت هان ”خادم شرع نبی“ شد از جهان ۲۹
 با جمع آوری ابجدی ”خادم شرع نبی“ بایر دولت یعنی دال (د) سال وفات مقبل ۱۲۸۱
 هاست۔ در حروف ابجدی این طور است۔

$$(۳ + ۱۲۷۷ = ۱۲۸۱ \text{ هـ})$$

مدفن وی در صحن پاک زیارتگاه بابانصیب الدین غازی در سمت راست است کہ بنام
 مقبره مقبلاں معروف است راجع بہ مدفن وی مورخ حسن می گوید ”مدفن وی در صحن
 پاک خانقاہ معلیٰ بابانصیب الدین غازی است“ ۳۰

حوالہ جات :-

- ۱۔ دلی آف کشمیر از ہستری والتر لانس ص۔ ۱۷۹
- ۲۔ کشمیر کے فارسی ادب کی تاریخ از پروفیسور عبدالقادر سروری ص۔ ۱۲
- ۳۔ تاریخ حسن از پیر غلام حسن کھویبھی (ج۔ ۲) ص۔ ۱۶۸
- ۴۔ واقعات کشمیر از خواجہ محمد اعظم دیدہ مری مترجم و محقق پروفیسور دکتور شمس الدین احمد ص۔
 (xxxii)

- ۵۔ ابوالفقراء سوانح عمری بابانصیب الدین غازی است کہ نویسند آن مقبل محمد مقبول می باشد
 این کتاب بتوسط میر اسلامک بک دپو بتہ مالو چاپ رسیدہ است۔ برای اطلاع بیشتری
 رجوع شود بہ ہمین کتاب شجرہ نسب مقبل کشمیری ص۔ ۳۸
- ۶۔ ہلال نو الحاج ای۔ آر۔ ہلال چاپ انت ناگ ۲۰۰۵ میلادی، ص۔ ۱۸

۷ منتخب المسائل از بابا خضر محمد مقبل کشمیری نسخہ خطی، در کتابخانہ ذاتی پیر غلام محمد فوراهی
المعروف بہ خلف مقبل نگہداری می شود۔ فولیو۔ ۲
۸ زبدۃ الاذکار از بابا خضر محمد مقبل کشمیری نسخہ خطی، در کتابخانہ مرکزی تحقیق و اشاعت
علامہ اقبال دانشگاه کشمیر موجود است، ایکسیشن نمبر ۲۱۳۳، فولیو۔ ۱۷۲

۹ ایضاً فولیو۔ ۱۷۵

۱۰ این شعر در کتابخانہ پیر غلام محمد فوراهی المعروف خلف مقبل ساکنہ حال فوارہ میر بازار
کولگام در صفحہ ای نسخہ خطی تحریر شدہ است۔

۱۱ منتخب المسائل از بابا خضر محمد مقبل کشمیری نسخہ خطی فولیو۔ ۲

۱۲ این شعر در کتابخانہ پیر غلام محمد فوراهی المعروف خلف مقبل ساکنہ حال فوارہ میر بازار
کولگام در صفحہ ای نسخہ خطی تحریر شدہ است۔

۱۳ ابوالفقراء از مقبل محمد مقبول میر اسلامک بک دپو بتہ مالوسریناگر ص۔ ۳۸ و

”حلال نو“ از الحاج ای۔ آر۔ ہلال، چاپ انت ناگ کشمیر ۲۰۰۵ء، ص۔ ۱۵

۱۴ ایضاً ص۔ ۳۷، ”حلال نو“ از الحاج ای۔ آر۔ ہلال چاپ انت ناگ کشمیر

۲۰۰۵ء ص۔ ۱۹

۱۵ ابوالفقراء از مقبل محمد مقبول میر اسلامک بک دپو بتہ مالوسریناگر

ص۔ ۳۸

۱۶ این شعر در کتابخانہ پیر غلام محمد فوراهی المعروف خلف مقبل ساکنہ حال فوارہ میر بازار
کولگام در صفحہ ای نسخہ خطی تحریر شدہ است۔

۱۷ شعر العجم از مولانا شبلی نعمانی چاپ ۱۴۲۲ھ، ج۔ دوم، ص۔ ۳۲

۱۸ زبدة الازکار از بابا خضر محمد قبل کشمیری نسخہ خطی، در کتابخانہ مرکزی تحقیق و اشاعت
علامہ اقبال دانشگاه کشمیر موجود است، ایکسیشن نمبر ۲۱۳۳، فوئیو-۱۷۲

۱۹ ایضاً فوئیو-۵۲

۲۰ ایضاً فوئیو-۵۴

۲۱ ایضاً فوئیو-۷۰

۲۲ ایضاً فوئیو-۸۵

۲۳ ایضاً فوئیو-۱۱۱

۲۴ ایضاً فوئیو-۱۲۲

۲۵ تاریخ حسن از پیر غلا حسن کھویہا می (ج-۳) ص-۴۴۳

۲۶ تاریخ کبیر از غلام محی الدین مسکین سرائی بلی (ج-۱) ص-۳۲۲

۲۷ دیوان مجرم از مہدی مجرم ص-۸

۲۸ ابوالفقراء از مقبل محمد مقبول میر اسلامک بگ دپوتہ مالوسریناگر ص-۱۸، ۲۰

۲۹ ایضاً ص-۲۰

۳۰ تذکرہ اولیاء کشمیر (اسرار الاخیار، ج-۲) تالیف پیرزادہ عبدالخالق طاہری، ۲۰۰۳

میلادی ص-۶۶۵

